

KIOURTZIAN, GEORGES. *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes des Cyclades de la fin du III e siècle après J.-C.* (Travaux et mémoires du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Collège de France, Monographies 12) Paris 2000, 316 pp. + LX pl.

Zbirka ranohrišćanskih natpisa sa Kikladskih ostrva, nedavno izašla u uglednoj seriji Francuske akademije nauka, obogaćuje istovremeno poznoantičku i ranovizantisku epigrafiku. Izdavač je revidirao ranije poznate natpise i dodao im novopronadjene (ukupno 145 br.) Pored natpisa na kamenu, obradjeni su i oni na freskama, kao i malobrojni instrumentum (krst, lampa, presa). Nisu uključeni kripto-hrišćanski natpisi, već tek oni nastali posle Milanskog edikta. Zbirka ima apendiks od 60 spomenika tzv. anđela sa Tere, koji se obično datuju u kraj III veka.

U Uvodu (*Introduction*, str.11-27) Kiourtzian daje geo-administrativno-istorijski prikaz oblasti (11-18) i potom neophodne epigrafske podatke i principe izdanja Zbirke. Obrada spomenika teče po ostrvima, koja su poređana abecednim redom; svako poglavlje ima poseban uvod i mapu ostrva. Tekst natpisa sledi njegov prevod i opširan komentar. Na kraju knjige su opšti (X) i analitički indeksi (I-IX).

Datovanje spomenika je aproksimativno, uglavnom na osnovu paleografskih odlika, jer nažalost, ni na jednom natpisu (osim br.129 koji ima datum, ali bez godine) nije zabeleženo vreme nastanka. Među spomenicima je i nekolicina antičkih sekundarno upotrebljenih (napr. br.5 sa Androsa, stela sa predstavom čoveka koji sedi i žene i deteta koji stoje, u sredini kasnije urezan krst sa *Ισ.Χσ. νικα*).

Na natpisima se u velikom broju javljaju uobičajene hrišćanske invokacije (Κύριε βοήθη i sl), molitve, citati psalama i liturgijskih tekstova, što sve govori o već široko prihvaćenoj novoj religiji među stanovništvom Kiklada.

Sa ostrva Tere i Siroso potiču najvažniji epigrafski spomenici *Recueil*-a. Na prvom, u Perissi, nalaze se i katastarski spisak "cadastre" na sedam kamenih blokova (nos 142 a-g) u kružnom spomeniku verovatno rimskog perioda, koji izdavač datuje u IV v. (215 str.) Godine 1993. u arheološkim iskopavanjima otkrivena je ranohrišćanska bazilika s bogatom skulpturom, deo naselja i nekropola, kao i dva boka koja po mišljenju Kiurtziana takođe pripadaju katastru (213 sa nap. 16).

Na Siroso, na stenama rta na ulazu u zaliv Grammata nalazi se preko 60 grafita, izlizanih i teško čitljivih. Izdavač je uspeo da ih kopira, pošto je kamen osenčio ugljenom, zapravo tamnom zemljom sa terena, jer neravne površine ne dozvoljavaju uzimanje otiska (str. 140.) Tekstovi (ima ih i iz rimskog perioda) su zanimljivi jer pored uobičajenih invokacija sadrže i molbe za dobru plobidbu i mirno more, za spas mornara, a ponegde je sačuvano i ime broda. Čitanje i dopuna ovih grafita zahtevali su mnogo truda, znanja i lucidnosti.

Arheološke i epigrafske novosti dobijene su i u katakombama na Melosu i u sabornoj crkvi na Paru. Sa ovog ostrva je i apotropejski distih, koji predstavom krsta pruža zaštitu od zavisti (br. 60).

Među duže i važnije tekstove spada i jedan dobro sačuvani egzorcizam (Amorg, br.1). Vredni su pažnje i nadgrobnii epigrami sa Keosa (br.15-20) za koje po duhu nije sigurno da su hrišćanski, a koji se metrikom još naslanjaju na antiku.

Zahvaljujući epigrafskim dokumentima saznajemo i da je na ostrvu Naksosu bilo Jevreja (br. 108, sa predstavom minore) i, možda, na Siroso (br.118). Vredi ukazati i na zabeležene toponime kao *Sklabonikola*, *Sklabos*, koji ukazuju na to da su Sloveni u VII v. stigli čak do Keosa (str. 64).

Natpisi sa fresaka iz Bogorodičine crkve u mestu Drosiani na Naksu (br. 38-50), pored imena svetitelja, često i sadrže i posвете zadužbinara, a na istom ostrvu posvedočen je prvi put i dosad nepoznat, lokalni svetitelj *Apikrantios* (br. 29, za ime v. br. 117). Nažalost, građa Zbirke u celini pruža malo podataka o zvanjima i činovima, civilnim (up. br.2 *Kyriakos actuarius* i 131 -*optio* namesnika Bitinije) kao i crkvenim (up. Index).

Stele s Tere na kojima se nalaze posвете “anđelu” (tipa *angelos toy deina*) obrađene su u posebnom *Apendiksu* (147-282). Glavno pitanje o kojem se u nauci već dugo raspravlja jeste da li su ovi natpisi hrišćanski. Pretpostavljalo se da u rozeti sa urezanim krstom (app. br.6, pl. LIII) treba prepoznati hristogram. Međutim, Kiourtzian je autopsijom ustanovio da pretpostavljeno *rho* u rozeti sa krstom nije tačno, jer je urez za *rho* u stvari slučajna pukotina u kamenu. Izdavač je u pravu kad se priklanja mišljenju da u posvetama “anđelu”, bez drugih (kripto)hrišćanskih simbola ili izraza, ne treba videti hrišćanski termin, već tražiti neki lokalni kult.

U celini, *Recueil* je vrlo pedantno rađena (vrlo retko su tehničke greške-napr. br.36 i 37 označeni su kao “*numeros vacants*”); pogrešne oznake za napomene na str.165-; na natpisu br.24 očekivalo bi se da se podvuče izgubljen deo, poznat iz prepisa; u istom natpisu *diakon* umesto *diakonissa* zaslužuje komentar) s vrlo dobrim fotografijama i indeksima. Prema izdavačevoj koncepciji u opšti indeks je ušlo “*sve sem kai*”. Stoga bi se moglo poželeći da su u Indeksu posebno navedeni i neobjavljeni natpisi; kako se oni u Zbirci nalaze posle objavljenih za svaki lokalitet na ostrvima, čitalac ne može brzo da vidi koji natpisi se objavljuju prvi put i koliko ih je ukupno.

Brižljiva i temeljna obrada epigrafskih spomenika kikladskih ostrva učiniće Kiourtzianovu Zvirku nezaobilaznim priručnikom istoričara i arheologa posvećenih proučavanju ove oblasti u ranovizantiskom preiodu,

Milena Milin

Filozofski fakultet, Beograd

ВИТОМИР МИТЕВСКИ: *Античка епика: Хелада и Рим*. Матица македонска, Скопје 2001, pp. 380, 8°.

Епската поезија заедно со лирската и драмската ја гради препознатливата тријада на книжевни родови со која се идентификува античката литература како темелна во бројното семејство на европската книжевност. Првенството во оваа низа епиката не го заслужува само поради хронолошката предност, туку и поради извесна протогенеричка состојба на другите миметички и немиметички облици која е јасно видлива во епскиот облик. Имено, дури и во едно површинско собирање на епската граѓа не е тешко да се издвојат автоном-